

ISSN: 2631-2379

JKMC

# Journal of Kapan Multiple Campus



JKMC Vol. 2 No. 2 Issue July 2019

Kapan Multiple Campus  
Budhanilkantha-10, Kathmandu

## EDITORIAL POLICY AND RELATED INFORMATION

**JOURNAL OF KAPAN MULTIPLE CAMPUS (JKMC)** is published by Kapan Multiple Campus, Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal. The JKMC publishes original research and review articles and book review on any subject areas as long as they bring new information, represent concept, and reflect significant accomplishment in different academy disciplines. The articles published elsewhere will not be republished in any form whatsoever. Authors should follow the guidelines for contributors (see at the end of this issues) or the style and format of this issue to prepare manuscripts, which should be typed double-spaced on one side of A4 size paper with 2.5 cm margins in all sides. Two copies of the manuscripts and an electronic copy must be submitted for consideration for publication to the related depart of **Kapan Multiple Campus**, Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal. All the articles submitted for publication in correct style and format will be peer-reviewed. Articles not publish in the journal will not be returned to the authors.

Authors will be asked to check proofs after type setting so that all the articles are corrected and published accordingly. Once they go to press, correction will not be possible. A limited number of offprints will be provided free of charge. References cited, figures, captions, and tables should be typed double-spaced on sheets separate from the text. Articles related photographs are welcome but they should be original with a scale where possible.

The Editorial Board reserves the right to edit, moderate or reject the articles submitted. Opinion express in the articles, book reviews, and comments are the authors' own and do not necessarily reflect the view of the Editorial Board of the publisher.

Copyright: Kapan Multiple Campus, Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal.

ISSN: 2631-2379

# JOURNAL OF KAPAN MULTIPLE CAMPUS

## Editorial Board

Prof. Jagat Prasad Upadhyay  
Prof. Purna Kamal Shrestha (Ph.D.)  
Prof. Rishi Rajal (Ph.D.)

## Publisher Kapan Multiple Campus

Budhanilkantaha-10, Kathmandu, Nepal  
Website: www.kapancampus.edu.np  
Mr. Deependra Chalise  
Phone: 01-4823280, 4826891

**Kapan Multiple Campus**  
Budhanilkantaha-10, Kathmandu, Nepal

Kapan Multiple Campus  
Budhanilkantaha-10, Kathmandu, Nepal  
Journal of Kapan Multiple Campus  
An official publication of Kapan Multiple Campus

## JOURNAL OF KAPAN MULTIPLE CAMPUS EDITORIAL POLICY AND RELATED INFORMATION

JOURNAL OF KAPAN MULTIPLE CAMPUS (JKMC) is published by Kapan Multiple Campus, Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal. The JKMC publishes original research and review articles and book reviews on any subject areas as long as they bring new information, represent concept, and reflect significant accomplishment in different academic disciplines. The articles published elsewhere will not be republished in any form whatsoever. Authors should follow the guidelines for contributors (see at the end of this issue) or the style and format of this issue to prepare manuscripts, which should be typed double-spaced on one side of A4 size paper with 2.5 cm margins in all sides. Two copies of the manuscript and one electronic copy must be submitted for consideration to the Editor of the Journal Department of Kapan Multiple Campus, Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal. The Editor reserves the right to request for correction in style and format will be peer reviewed. The original manuscript will not be returned to the authors.

Authors will be asked to check proofs after type setting so that all the articles are corrected and published accordingly. However, any change after typesetting will not be possible. A limited number of original will be sent to authors. All figures, tables and charts should be typed double-spaced on one side of A4 size paper. The authors are requested to submit electronic copy in pdf format.

**Publisher: Kapan Multiple Campus**

Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal

Website: [www.kapancampus.edu.np](http://www.kapancampus.edu.np)

Phone: 01-4823580, 4820691

The Editorial Board reserves the right to accept or reject any article. The Editor does not necessarily reflect the view of the Editorial Board. Copyright: Kapan Multiple Campus, Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal. ISSN: 2651-3379

Kapan Multiple Campus  
Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal

## JOURNAL OF KAPAN MULTIPLE CAMPUS

### Editorial Board

Prof. Jagat Prasad Upadhyaya  
Prof. Pusha Kamal Subedi (Ph.D.)  
Prof. Rishi Rijal (Ph.D.)

### Editorial Assistant

Mr. Ashok Raj Pandey  
Mr. Deependra Chaulagain

**Kapan Multiple Campus**  
Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal  
Journal of Kapan Multiple Campus  
An official publication of Kapan Multiple Campus

**Journal of Kapan Multiple Campus**  
An official publication of Kapan Multiple Campus

TABLE OF CONTENT

ARTICLES	PAGE
Situation and Consequences of Teenage Pregnancy in Nepalese Context Kamal Gautam, Ph.D.	1-12
Senior Citizens' Engagement in the Local Economy Bhumidatta Poudel & Ashish T. Magar	13-23
Utilization of Antenatal Care Service among Young Mothers in Nepal Ms. Bidhya Shrestha	24-40
Live Experiences of School Dropout Dalit Youths Yam Bahadur Kunwar	41-60
Socio-Cultural Factors Affecting Educational Status of Tharu Women living at Punarbans Municipality Kanchanpur Khagendra Bahadur Bist	61-74
Head Teachers' Supervisory Role in Instruction as Perceived by Teachers Krishna Prasad Bhattarai	75-85
Liminal modes in Bachelor level: the study of Kapan Multiple College Students Bandana Shrestha	86-94
Socio-cultural impact on constructing professional Identity of Female English Language Teachers in Nepal Sudha Mainali	95-105
पुराना लेखनका वैकल्पिक वर्णहरू डा. विदुर चालिसे	106-122
रक्तिमका गीतहरू गीतसङ्ग्रहमा विश्वदृष्टि डा. हरिप्रसाद सिलवाल	123-135
'यमपुरीको महल' उपन्यासमा अभिघात डा. वासुदेव गौतम	136-152
नेपाली उखानमा विसङ्गतिबोध वासुदेव ढुङ्गेल	153-176
फ्रेटागको पिरामिडका आधारमा 'सुम्निमा' उपन्यासको कथानक विश्लेषण भरतबहादुर भण्डारी	177-187

## पुराना लेखनका वैकल्पिक वर्णहरू

विदुर चालिसे 'विद्यावारिधि'<sup>1</sup>

### लेखसार

यस लेखमा प्रचलित संरचनावादको वर्ण विन्याससम्बन्धी त्रुटि विश्लेषण सिद्धान्तका आधारमा अभिलेखीय नेपाली भाषाको मध्यकालीन तथा प्राचीन कालका लेख्य सामग्रीहरूमा वैकल्पिक रूपमा लेखिएका वर्ण तथा संवर्ण एवम् शब्द तहका सन्दर्भमा खोज गरी ती पहिचान भएका तथ्यहरूलाई विश्लेषण गरिएको छ । वास्तवमा भाषामा ध्वनिका माध्यमबाट प्रयोग गरिने वर्ण सार्वभौम हुन्छन् र तिनैको प्रारम्भिक जगबाट वर्ण, रूप, शब्द लगायत भाषाको माथिल्लो श्रेणीको तह अभिव्यक्त हुन्छ । सामान्यतया उच्चारण विधिमा यसलाई ध्वनिको तहबाट हेर्न सकिने पनि यिनीहरूको लेखन ढाँचा वर्ण एवम् लिपिसँग सम्बद्ध हुने हुनाले मध्यकालीन तथा प्राचीन यस्ता लेखनमा विकल्पहरूको प्रयोग भएको देखिएको छ । साथै वर्ण, रूप तथा शब्दस्तरका रूपमा लेखनमा देखिएका यस्ता नयाँ सूचनाहरूलाई ऐतिहासिक तथ्यसहित अति सूक्ष्म रूपले सङ्क्षेपमा विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

**शब्दकुञ्जी:** स्वरवर्ण, व्यञ्जनवर्ण, रूप, शब्द

### विषय परिचय

पुराना नेपाली भाषाका सामग्रीहरूमा स्तरीय वर्णहरूको लेखनको अवस्था थिएन । लेखकका आफ्ना बुझाइमा आएका कुनै पनि उच्चार्य अनुभवका स्वर एवम् व्यञ्जन वर्णहरूलाई अभिलेखहरूको भाषा लेख्दा वैकल्पिक रूपमा उच्चारण मिलाउन आवश्यकताअनुसार प्रयोग गरेका भेटिन्छन् । ती वर्णहरू लिपिगत दृष्टिले स्तरीय रूपमा नभए पनि स्वर एवं व्यञ्जन वर्णको उच्चारण उस्तै हुने गरी विभिन्न विकल्पहरूको प्रयोग गरिएका देखिन्छन् । त्यसैले तत्कालीन अवस्थामा लेखिएका त्यस्ता वर्णहरू स्तरीय लेखनको आधार नभएर कथ्यको भाषिक आवृत्तिलाई पूरा गर्न प्रयोग गरिएको लेखनकारूपमा देखिएका छन् । यिनै विषयहरूलाई आत्मसात् गर्दै स्वस्फूर्त रूपमा वर्णको कार्यभार बोकेर आएका संरचनाहरूलिपि लेखन व्यवस्थाको क्रमभङ्गताको गोरेटो हुँदै अभिलेखहरूमा अगाडि बढेको समेत देखिएको छ । पुराना

<sup>1</sup> चालिसे वि.वि. अन्तर्गतको पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पसमा सहप्राध्यापकको रूपमा कार्यरत हुनुहुन्छ ।

लेखनमा 'साक्षी', 'साक्षी', 'साकी' तथा 'साची' जस्ता शब्दको तहमा देखिएको 'क्+ष्' 'छ', 'च्', तथा 'क्' मा देखिने उच्चारण भेद भएपनि शब्दको अर्थ एउटै प्रकारको प्रयोग भएको देखिन्छ। वक्ताहरूले बोलिदिए, समाजले त्यसलाई आभ्यासिक प्रयासद्वारा कथ्य प्रयोगमा लगीदिए। तथापि उनीहरूले वैकल्पिक वर्ण व्यवस्था बारे थाहा पाएनन् र आफ्नै ढर्रांमा तत्कालीन अभिलेखका लेखक अभियन्ताहरू अगाडि बढे। यस्तो लेखन एक प्रकारको त्रुटि पनि हो। लेखाइका क्रममा यस्ता त्रुटिहरू सबै अभिलेखहरूमा पाउन सकिन्छन्। यसै क्रममा दामुपालको भनिएको वि.सं. १०३८ (यात्री, २०३९ : ७३) देखिकै अभिलेखहरूमा यस्ता त्रुटिहरू पाइन्छन्। त्यसयताका प्राचीन तथा मध्यकालीन नेपाली भाषाका अभिलेखहरूको लेखनका क्रममा निकै वैकल्पिक वर्णहरूको आफ्नै मनज्ञानले लेखेको समेत पाइन्छ। त्यसैले आधुनिक नेपाली भाषाका लेखनमा प्रयोग हुने वर्णचिह्नका आधारमा प्राचीन तथा मध्यकालीन वर्णचिह्नका बारेमा केन्द्रित रहेर संरचनावादको वर्ण विन्याससम्बन्धी त्रुटि विश्लेषण सिद्धान्तका आधारमा अभिलेखीय नेपाली भाषाका वर्णहरूको वैकल्पिक प्रयोगसम्बन्धी विषयलाई प्रस्तुत गरिएको छ। अभिलेखीय नेपाली भाषाको अध्ययनका क्रममा प्राप्त तथ्यहरूका आधारमा हेर्दा वि.सं. १४५० पूर्ववर्ती समयलाई प्राचीन भाषिक काल तथा सो समयपछिको उत्तरवर्ती समयदेखि दिव्योपदेशसम्मको समयलाई माध्यमिक भाषिक कालका रूपमा मानिएको छ (चालिसे, २०७१ : ८)।

#### अनुसन्धान समस्या

आधुनिक नेपाली भाषाको वर्ण विन्याससम्बन्धी मान्यताका आधारमा प्राचीन तथा मध्यकालीन नेपाली भाषामा प्रयोग भएका वर्णनात्मक लिपि रूपहरूको विश्लेषण नभएकाले अभिलेखीय नेपाली भाषाको त्यस्तो विषयलाई समस्याकारूपमा मानी स्वर वर्ण, व्यञ्जन वर्ण, रूप तथा शब्दहरूमा रहेका तथ्यहरूको विन्यासका आधारमा त्यस्ता वैकल्पिक प्रयोगहरूको अभिलेखीय नेपाली भाषाको विश्लेषणमा केन्द्रित रही सो सामग्रीको विश्लेषण नभएकाले त्यस्तो विषयलाई बाँकी समस्याका रूपमा देखेर यस लेखको शीर्षकलाई चयन गरिएको छ।

#### अनुसन्धानको उद्देश्य

अभिलेखका भाषा निकै जटिल छन्। प्रस्तुत भएको भाषाको संरचना पदयोग र वियोगको समस्याले अत्यन्त समस्याग्रस्त देखिन्छ। यस्तै अभिलेख लेखनको कार्य गर्ने विभिन्न लेखकहरूले आफूमा भएको



वर्णविन्याससम्बन्धी सामान्य जानकारीका आधारमा अभिलेखमा वर्णहरूका विकल्पहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ। अभिलेखमा प्रयोग भएका यस्ता त्रुटि एवं त्रुटिलाई पूरा गर्न विकल्प वर्णहरूको प्रयोगका सम्बन्धमा थप सन्दर्भलाई व्याख्या गर्न र नेपाली भाषाको अभिलेखकालीन अवस्थामा रहेका मौलिक भाषिक वर्ण र लिपिलाई निकर्षाल गरी विकल्प वर्णहरूको स्थितिलाई पहिचान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ।

### शोधविधि

यस लेखलाई आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूपुस्तकालयीय विधिबाट सङ्कलन गरिएको छ। अग्रजहरूबाट प्रकाशित अभिलेखसँग सम्बद्ध कृति(पुस्तक, पत्र-पत्रिका आदि)हरूका प्राप्त सामग्रीहरूलाई द्वितीयक सामग्रीहरूका रूपमा लिइएको छ। सो सामग्रीहरूलाई विश्लेषण गर्नप्रचलित वर्णविन्याससम्बन्धी त्रुटि विश्लेषण सिद्धान्तका आधारमा वैकल्पिक वर्ण प्रयोगको पहिचान गर्न सकिनेसम्बन्धी दिइएको सिद्धान्तलाई मानिएको छ।

### वर्ण विन्याससम्बन्धी मान्यता

संसारका हरेक भाषा आफैमा सार्वभौम देखिन्छन्। हरेक भाषाहरूमा आफ्नै प्रकारका अवयवहरू अन्त्योन्याश्रित सम्बन्ध कायम गरेर बसेका हुन्छन्। यसै सन्दर्भमा अभिलेखीय नेपाली भाषाको भाषिक स्वरूपमा प्रयोग भएका वैकल्पिक वर्णहरूलाई हेर्दा प्राचीन तथा मध्यकालीन नेपाली भाषाका कथ्य र लेख्य गरी मुख्य दुई रूपहरू देखिन्छन्। भाषाको मूल रूप कथ्य हो भने लेख्यचाहिँ त्यसकै छायामा रहेको देखिएको छ। तापनिअभिलेखमा लेख्य रूपको समेत अत्यन्त महत्त्व रहेको देखिन्छ। कथ्य भाषा उच्चार्य र श्रव्य हुन्छ भने लेख्य भाषा दृश्य पाठ्यमा रहेको हुन्छ। लेख्य रूपले अस्थायी र अहस्तान्तरणीय कथ्य भाषालाई स्थायी र हस्तान्तरणीय स्वरूप प्रदान गरेर सम्पूर्ण मानव सभ्यतालाई नै गुन लगाएको पाइन्छ। प्राचीन कालदेखि नै लेखिदै आएको नेपाली भाषाको लेखन देवनागरी लिपिमा गरिएको छ। यो लिपि वर्णनात्मक हो, तसर्थ नेपालीको लेखन पनि मुख्यतः वर्णनात्मक पद्धतिमा गरिएको छ। नेपाली लेखन पद्धतिमा लेखनको दिग्विन्यास तेर्सो अक्ष(-) मा बायाँबाट निरन्तर दायाँ दिशा (□)तर्फ गरिने हुनाले एउटा हरफ सकिएपछि अर्को वा अर्का हरफहरूको पङ्क्तीकरण तलतिर (□) गरिएको छ। नेपाली लेखन पद्धतिको क्रियाशील हुने मुख्य मुख्य वर्ण विन्यासात्मक एकाइहरूलाई निम्नानुसार लेखप्रक्रियात्मक श्रेणी मापदण्डमा क्रमित गरेर हेर्न सकिन्छ (शर्मा, २०६२ : २७)।

तालिका नं. १: स्तरीय नेपालीको लेखप्रक्रियात्मक श्रेणी मापदण्ड

अभिलेखीय नेपालीमा लेखप्रक्रियात्मक श्रेणीमापदण्ड : वर्ण विन्यासात्मक एकाइहरू	
एकाइ	चिह्नक
अनुच्छेद	□□□ पार्श्वअन्तराल (रिक्त ठाउँ)
पूर्णविराम	□□□ । . . ? !
उपविराम	□□□ . . .
शब्दविराम	□□□ शब्दअन्तराल (खाली ठाउँ)
योजक	□□□ -
वर्ण	□□□ अ, आ, ... क, ख, ... १, २, ३ ... !, ?, । ... , % , +, □ ...

यसै लेखप्रक्रियाका आधारमा अभिलेखीय नेपाली भाषाको वर्ण विन्यासात्मक एकाइहरूको वितरण भएर अभिलेखहरू लेखेको पाइन्छ। तर यस्ता लेखाइहरूमा आएका स्तरीयताको त्रुटि नै अभिलेखीय नेपालीमा प्रयोग भएका वैकल्पिक वर्णहरूको लेखनप्रक्रियाको समस्याका रूपमा रहेको पाइन्छ।

#### अभिलेखीय नेपालीका वैकल्पिक वर्णहरूको विश्लेषण

अभिलेखीय नेपाली भाषाको लेखन प्रारम्भको इतिहास एकहजार वर्षभन्दा अझै अगाडि बढिसकेका सन्दर्भमा त्यससँगै जोडिएर आएका वर्णचिह्नहरूको प्रयोगका बारेमा हेर्दा आधुनिक, मध्यकालीन तथा प्राचीन लिखतहरूमा निम्नानुसारका लेखन वर्णचिह्न वा अन्य चिह्नहरूको प्रयोग गरी काम चलाएको देखिन्छ।

#### ह्रस्व दीर्घ नियमको समस्या

अभिलेखीय नेपाली भाषामा लेखिएका तमाम सामग्रीहरूमा वर्णविन्यास अन्तर्गत ह्रस्व तथा दीर्घ लेखनमा पर्याप्त समस्याहरू रहेका पाइन्छन्। त्यति बेला नेपाली भाषाको समूल उन्नति नहुनु, भाषा लेखकहरूमा व्याकरणका नियमसम्बन्धी विशेष जानकारी नहुनु तथा परम्परागत रूपमा संस्कृत भाषाको शैक्षिक ज्ञानको

आवरणमा नेपाली भाषाको व्याकरण तथा नियमहरूलाई परिचालन गर्नुपर्ने आवश्यकता एवं बाध्यताका कारणले तत्कालीन लेखनमा व्यक्तिपिच्छे, बुझाइको सामान्य उच्चारण भेदको फरकले समस्या आएको देखिन्छ, जस्तै :

- प्राचीनकाल  कार्कि (१३१२, अशोकचल्ल  $\leq$  अधिकारी, २०४३ : ५)
- मध्यकाल  कार्की (१४२४, सूर्यमल्ल  $\leq$  भट्टराई, २०३७ : ८९-९१)
- आधुनिककाल  कार्की (स्तरीय नेपालीमा जातथर जनाउने शब्दमा पछ्याडि दीर्घ लेख्ने नियम)

अभिलेखीय नेपालीमा यसरी ह्रस्व दीर्घसम्बन्धी अभिलेख लेखकहरूमा रहेको व्याकरणका नियमसम्बन्धी अज्ञानता र त्यस अज्ञानताबाट उब्जिएको त्रुटिका कारण स्तरीय आधुनिक नेपालीमा जातथर एवं पेसा जनाउने शब्दमा पछ्याडि दीर्घ 'ई' लेख्ने नियमका विपरीत प्राचीन कालमा 'कार्की' शब्दको अन्त्यमा दीर्घ इकार हुनुपर्नेमा ह्रस्व इकार लेखिएको देखिन्छ । यसले के बुझिन्छ भने अभिलेखीय नेपालीमा तसाम लेखनहरूमा ह्रस्वदीर्घ लेखनसम्बन्धी समस्याहरू रहेका पाइन्छन् । यस्ता समस्याहरू तद्भव होस् या तत्सम वा आगन्तुक सबैप्रकारका शब्दहरूमा इकार प्रयोगको आदि, मध्य र अन्त्य तथा उकार प्रयोगको आदि, मध्य र अन्त्यमा प्रशस्तै उदाहरणहरू पाइन्छन् । 'कार्की' शब्द प्राचीन कालमा पेसा र पछिल्ला कालहरूमा थरका रूपमा प्रयोग हुँदै आएको समेत पाइन्छ ।

#### अभिलेखमा वर्णको वैकल्पिक लेखन

लेखाइमा भएको त्रुटिका कारणले अभिलेखीय नेपालीमा तद्भव होस् या तत्सम वा आगन्तुक जुनसुकै लेखनमा वर्णहरूको वैकल्पिक प्रयोग गरिएको पाइन्छ । त्यस्ता लेखाइहरू स्वर, व्यञ्जन तथा चिह्नात्मक वर्णका रूपमा प्रयोग भएका देखिन्छन् । व्यञ्जन वर्णका लागि आधुनिक नेपालीमा प्रयोग हुने गरेका त्यस्ता वर्णहरू प्राचीन तथा मध्यकालमा वैकल्पिक रूपमा निम्नअनुसार प्रयोग भएर आएका पाइन्छन् :

#### (क) स्वरवर्णको विकल्पमा चिह्नहरूको प्रयोग

आधुनिक नेपालीमा रहेको स्तरीय लेखाइका लागि प्रयोग हुने 'अ', 'इ', 'ई', 'उ' एकल स्वरवर्ण तथा 'य' अर्धस्वर वर्णका लागि प्राचीन तथा मध्यकालीन समयको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा तल दिइएअनुसारका चिह्नहरू प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

तालिका नं. २: वैकल्पिक स्वर वर्णका लागि चिह्नहरूको प्रयोग

क्र.सं	विकल्प चिह्न	अभिलेखीय प्रयोग	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	अ□(°°)	(°°) अेवु= अ□ अवु (१४५३ संसार; योगी, २०१३, १०६-१०७)	-	अवु	अवु
२.	इ□०,०	ज०,० इे त= इ□ जइते (१५१४, कल्याण मल्ल; भट्टराई, २०३७ : ९८)	-	जइत	जित
३.	ई□°°	°° ईे ति= ई□ ईति (१४४४, सन्तोषीठाकुर; "यात्री", २०३९ : ११५)	ईति	-	इति
४.	उ□°°	दे°° देे= उ□ देउ (१४४४, सन्तोषीठाकुर; "यात्री", २०३९ : ११५)	देउ	-	देव
५.	य□०इ०	अ ०इ० येर = य□ अयते (१५१४, कल्याणमल्ल; भट्टराई, २०३७ : ९८)	-	अयर	ऐर

माथि उल्लिखित तालिका नं. २ मा उल्लेख गरिएका चिह्नहरूले अभिलेखीय नेपाली भाषाका प्राचीन कालमा 'इ', 'अ' र 'उ' जनाउन क्रमशः विभिन्न चिह्नहरूको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने मध्यकालमा चाहिँ 'ई' र 'य' स्वर वर्णका लागि विभिन्न चिह्नहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

(ख) द्विस्वर वर्णको वैकल्पिक प्रयोग

आधुनिक नेपालीमा रहेको स्तरीय लेखाइका लागि प्रयोग हुने 'ऐ' तथा 'औ' द्विस्वर वर्णका लागि प्राचीन तथा मध्यकालीन समयको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा निम्नानुसारका वैकल्पिक वर्ण संरचना अनुसारको लेखाइको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

तालिका नं. ३: द्विस्वर वर्णका लागि विकल्पहरूको प्रयोग

क्र.सं	विकल्प द्विस्वर	अभिलेखीय प्रयोग	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	ऐ□अइ	अइ ऐ सी = अइसी (१३८५, पुण्यमल्लखनाल, २०३० : ९-१०)	अइसी	-	ऐसी
	ऐ□अै	अै ऐ र = अैर (१६४२, हरिशाहीपाण्डेय, २०६५ : १०३)	-	अैर	ऐर
२.	ऐ□ए	ऐए कत्र = ऐकत्र (१४९४, उदय र अजीतवर्मायोगी, २०१३ : ११२)	ऐकत्र	ऐकत्र	एकत्र
३.	औ□अउ	अउ औ सा = अउसा (१७०१, बहादुरशाहीअधिकारी, २०४३ : ४१)	-	अउसा	अंश

माथि उल्लिखित तालिका नं. ३ मा उल्लेख गरिएका द्विस्वरहरूले अभिलेखीय नेपाली भाषाका प्राचीन तथा मध्यकालमा 'ऐ' र 'औ' जनाउन क्रमशः 'अइ', 'अै' तथा 'अउ' को प्रयोग गरेको देखिन्छ भने 'ए' एकल वर्णका लागि पनि 'ऐ' द्विस्वरको प्रयोग गरेको समेत भेटिन्छ।

#### (ग) ॐ वर्णको वैकल्पिक प्रयोग

आधुनिक नेपालीमा रहेको स्तरीय लेखाइमा प्रयोग हुने 'ॐ' वर्णको विकल्प लेखनका लागि प्राचीन तथा मध्यकालीन अवस्थाको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा निम्नअनुसारका वैकल्पिक संरचनाको लेखन प्रयोग भएको पाइन्छ।

तालिका नं. ४: अं वर्णका लागि विकल्पहरूको प्रयोग

क्र.सं	स्तरीय लेखन	विकल्प लेखन	सन्दर्भ स्रोत	प्राचीन	मध्यकाल
१.	□	ऊँ	ऊँ (१४२९, हरिव्रह्म ठाकुर सुवेदी, २०३६ : ९०)	+	-
		ओम	ओम (१४५५ बलिराज योगी, २०१३ : १६५)	-	+
		ऊ	ऊ (१५२३, कल्याणमल्ल पाण्डेय, २०६५ : ९२)	-	+
		ओं	ओं (१५३४, कुवेर माला अधिकारी, ई .१९८६ : २११)	-	+
		ओंम्	ओंम् (१७२७, प्रतापमल्ल पोखरेल : २०४३ : ९०)	-	+

(नोट : (-) चिह्नले प्रयोग नभएको र (+) चिह्नले प्रयोग भएको सङ्केत गर्दछ ।

माथि उल्लिखित तालिका नं. ४ मा प्रयोग भएको 'अं' वर्णको विकल्प लेखाइका लागि प्राचीन तथा मध्यकालीन अवस्थाको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा 'ऊँ', 'ओम', 'ऊ', 'ओं', तथा 'ओंम्' को प्रयोग भएको देखिन्छ ।

(घ) एकल व्यञ्जन वर्णको विकल्पमा संयुक्त वर्ण

आधुनिक नेपालीमा रहेको स्तरीय लेखाइका लागि प्रयोग हुने 'म', 'क' तथा 'ल' एकल व्यञ्जन वर्णको विकल्प लेखनका लागि प्राचीन तथा मध्यकालीन समयको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा निम्नानुसारका वैकल्पिक संरचनाको लेखन प्रयोग भएको पाइन्छ ।

तालिका नं. ५: एकल व्यञ्जनका लागि संयुक्त वर्णको विकल्प प्रयोग

क्र.सं	स्तरीय <input type="checkbox"/> विकल्प	सन्दर्भ स्रोत	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	म <input type="checkbox"/> म्ह	बम्ह (१४३३, अभयमल्ल $\leq$ अधिकारी, ई. १९९७ : १९३)	बम्ह	-	बम
२.	क <input type="checkbox"/> क्व	पक्वा (१६३८, सुर्तीशाही $\leq$ योगी, २०१३ : १२४)	-	पक्वा	पक्का
३.	ल <input type="checkbox"/> ल्ह	लहसुन (१७७६, सुरथशाह $\leq$ योगी, २०१३ : १४३)	-	लहसुन	लसुन

(नोट : (-) चिह्नले प्रयोग नभएकोसङ्केत गर्दछ ।

वर्तमान नेपालीमा रहेको स्तरीय लेखाइका लागि प्रयोग हुने 'म', 'क' तथा 'ल' एकल व्यञ्जन वर्णको विकल्प लेखनका लागि प्राचीन तथा मध्यकालीन अवस्थाको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा 'म्ह', 'क्व' तथा 'ल्ह' वैकल्पिक संरचनाको लेखाइकारूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

(ड) व्यञ्जन वर्णको अर्थ र पहिचान समान, लेखाइ असमान

आधुनिक नेपालीमा रहेको स्तरीय लेखाइका लागि प्रयोग हुने 'ण' तथा 'भ्र' एकल व्यञ्जन वर्णको अर्थ र पहिचान एकै देखिए पनि विकल्प लेखनका रूपमा प्राचीन तथा मध्यकालीन समयको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा निम्नअनुसारका वैकल्पिक व्यञ्जन वर्णको लेखन प्रयोग भएको पाइन्छ ।

तालिका नं. ६: एकल व्यञ्जनका लागि संयुक्त वर्णको विकल्प प्रयोग

क्र.सं.	स्तरीय विकल्प	सन्दर्भ स्रोत	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	झ	इयाँपा (१४१३, पृथ्वीमल्लयोगी, २०१३ : ४९-५२)	इयाँपा	-	-
२.	ण	राराणी (१५३४, कुवेरमालाअधिकारी, ई .१९८६ : २११)	-	राराणी	राणी

(नोट : (-) चिह्नले प्रयोग नभएको सङ्केत गर्दछ ।

वर्तमान नेपालीमा स्तरीय लेखनमा प्रयोग हुने 'झ' तथा 'ण' एकल व्यञ्जन वर्णको विकल्प लेखनका लागि प्राचीन तथा मध्यकालीन अवस्थाको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा 'झ' तथा 'रा' जस्ता वैकल्पिक लिपि चिह्नहरू प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

(च) संयुक्त वर्णका लागि अन्य वर्णको वैकल्पिक लेखाइ

आधुनिक नेपालीमा रहेको स्तरीय लेखाइमा प्रयोग हुने 'क्ष', 'त्र' तथा 'ज्ञ' एकल व्यञ्जन वर्णको अर्थ र पहिचान एकै देखिए पनि विकल्प लेखनका रूपमा प्राचीन तथा मध्यकालीन अवस्थाको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा निम्नअनुसारका वैकल्पिक व्यञ्जन वर्णको प्रयोग भएको पाइन्छ ।



तालिका नं. ७: संयुक्त वर्णका लागि वैकल्पिक वर्णहरूको प्रयोग

क्र.सं	स्तरीय लेख्य	विकल्प	सन्दर्भ स्रोत	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	क्ष	<input type="checkbox"/> ष	साषी(१४०९, निरयपाल<थापा, २०३१ : १२३)	साषी	-	साक्षी
		<input type="checkbox"/> च	साची (१४४६ मलयवर्मा<अधिकारी, २०४३ : १२)	साची	-	साक्षी
		<input type="checkbox"/> छ	साछी (१४५५ बलिराज<योगी, २०१३ : १६५)	-	साछी	साक्षी
		<input type="checkbox"/> क	साकी (१५१३, कल्याणमल्ल<भट्टराई, २०३७ : ९७)	-	साकी	साक्षी
२.	त्त	<input type="checkbox"/> त्त	भित्त (१५३९, कीर्तिमल्ल<पाण्डेय, २०६५ : ९५)	-	भित्त	भित्र
		<input type="checkbox"/> त्र	पत्रार्थ(१८३१, पृथ्वीनारायण<पोखरेल, २०४३ : १५१)	-	पत्रार्थ	पत्रार्थ
३.	ज्ञ	<input type="checkbox"/> ग्य	ग्यानजु(१४४७, उदयसिंह<सुवेदी, २०३६ : ९३)	ग्यानजु	-	ज्ञानज्यू
४.	रू	<input type="checkbox"/> रू	रूपैया (१७४१ केहरिनारायण<तिवारी, २०२१ : १०-११)	-	रूपैया	रूपैया

(नोट : (-) चिह्नले प्रयोग नभएको सङ्केतगर्दछ ।

वर्तमान नेपालीको स्तरीय लेखनमा प्रयोग हुने संयुक्त 'क्ष'वर्णका सट्टामा एकल व्यञ्जन वर्ण 'ष', 'च', 'छ' तथा 'क' को प्रयोग गरेर काम चलाएको पाइन्छ भने 'त्र' का लागि हलन्त लागेका 'त्त' तथा 'त्त'

विकल्प लेखनको प्रयोग मध्यकालीन समयको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा पाइन्छ। यस्तै 'ज्ञ' को बदलामा 'ग्य' तथा एकल व्यञ्जन 'रू' को बदला 'रू' वैकल्पिक सङ्केतको प्रयोग समेत भएको भेटिन्छन्। यसबाट के प्रस्ट हुन्छ भने अभिलेखीय नेपाली भाषाको स्वरूप स्तरीय व्याकरणको निमयमा बाँधिँएर नभई कथ्यमा रहेको उच्चारण व्यवस्थाअनुसार निर्धारण भएको रहेछ।

(छ) स्वर एवम् अर्धस्वरका लागि अन्य व्यञ्जन वर्णको वैकल्पिक प्रयोग

प्राचीन तथा मध्यकालीन समयको भाषिक सामग्रीमा आधुनिक नेपालीमा रहेको स्तरीय लेखनका लागि प्रयोग हुने 'ऋ' तथा 'य' र 'व'स्वर तथा अर्धस्वर वर्णको विकल्पका रूपमा अन्य व्यञ्जन वर्णहरूको निम्नअनुसार वैकल्पिक प्रयोग भएको पाइन्छ।

तालिका नं. ८: स्वर एवं अर्धस्वरका लागि अन्य व्यञ्जन वर्णको वैकल्पिक प्रयोग

क्र. सं	स्तरीय लेख्य	विकल्प	सन्दर्भ स्रोत	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	इ	<input type="checkbox"/> ज	आक्षज (१३३६, रिपुमल्ल≤“यात्री”, २०३४ : २४१)	आक्षज	-	अक्षय
		<input type="checkbox"/> ए	एति (१३६९, निरयपाल≤ खनाल, २०६८ : ३२)	एति	-	यति
		<input type="checkbox"/> न	गुजाल्या (१४२४, सूर्यमल्ल≤भट्टराई, २०३७ : ८९-९१)	गुजाल्या	-	गुयँला
२.	ऋ	<input type="checkbox"/> रि	गऋदियो (१७३६, अछामीमल्ली≤पोखरेल, २०४३ : ९४)		गऋदियो	गरिदियो
३.	व	<input type="checkbox"/> ना	धुजा (१५१२, कल्याणमल्ल≤ पाण्डेय, २०६५ : ९१)	-	धुजा	धुवाँ
		<input type="checkbox"/> ओ	ओस्तीज्यू (१७६६, मान्धाताशाही≤अधिकारी : २०४३ : ६७)	-	ओस्तीज्यू	वस्तीज्यू

(नोट : (-) चिह्नले प्रयोग नभएको सङ्केत गर्दछ।

वर्तमान नेपालीको स्तरीय लेखनमा प्रयोग हुने अर्धस्वर 'य' वर्णका सट्टामा वर्ण 'ज', 'ए', 'ज'को प्रयोग गरेर काम चलाएको पाइन्छ भने 'व' का लागि 'जा' तथा 'ओ' वर्णलाई प्राचीन तथा मध्यकालिक लेखनमा विकल्पका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ। यस्तै 'रि' को बदला 'ऋ' स्वर वर्णको वैकल्पिक प्रयोग समेत भएको भेटिन्छ।

(ज) अनुनासिक वर्णहरूको वैकल्पिक प्रयोग

आधुनिक नेपालीमा रहेको अनुनासिक स्तरीय लेखनका लागि प्रयोग हुने 'ड', 'ज', 'ण', 'न' तथा 'म' वर्णको विकल्पका रूपमा प्राचीन तथा मध्यकालीन अवस्थाको भाषिक सामग्रीमा निम्नअनुसारका वैकल्पिक अनुनासिक व्यञ्जन वर्णको लेख्य प्रयोग भएको पाइन्छन् :

तालिका नं. ९: अनुनासिक वर्णको वैकल्पिक प्रयोग

क्र.सं	स्तरीय लेख्य	विकल्प	सन्दर्भ स्रोत	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	ड	□( )	संख्या (१४२९, हरिव्रह्म ठाकुर सुवेदी, २०३६ : ९०)	संख्या	संख्या	सङ्ख्या
२.	=	□ज	पंच (१४९७, शक्तिब्रह्म अधिकारी, २०४३ : ८४)	पंच	-	पञ्च
		□( )	पञ्च (१६८९, जगज्ज्योति मल्लखनाल, २०३० : २१-२२)	-	पञ्च	पञ्च
		□( )	भंडारि (१४१९, निरय पालपन्त, २०३२ : ८७)	भंडारि	-	भण्डारी
		□ण	नारायण (१४४५, नाग मल्लचटौत, २०७० : १)	नारायण	-	नारायण
		□( )	पन्थ (१६६७, राम शाही पाण्डेय, २०६५ : १०५)	-	पन्थ	पन्थ
		□न	पन्थ (१७८६, हरि शाही पाण्डेय, २०६५ : १३५)	-	पन्थ	पन्थ
३.	=	□म	सम्म (१६८९, जगज्ज्योति मल्लखनाल, २०३० : २१-२२)	-	सम्म	सम्म
		□( )	संमती (१७८८, कल्याणचन्द्र देवथापा, २०३१-३४ : १२७)	-	संमती	सम्मती

(नोट : (-) चिह्नले प्रयोग नभएको सङ्केत गर्दछ।

वर्तमान नेपालीको स्तरीय अनुनासिक लेखनमा प्रयोग हुने 'ड', 'ञ', 'ण', 'न' तथा 'म' वर्णका सट्टामा सबै अनुनासिक वर्णहरूको अनुनासिक ( ँ ) चिह्नको प्रयोग भएको पाइन्छ भने 'ड' अनुनासिक वर्णको प्रयोग पूर्ण वा आंशिक रूपमा कुनैपनि अर्थमा अभिलेखमा प्रयोग भएको पाइँदैन । त्यस्तै 'न' अनुनासिक वर्णको विकल्पकारूपमा 'ञ' तथा 'ण'को प्रयोग गरेर काम चलाएको देखिन्छ । यसरी नै 'न' एवं 'म' अनुनासिक वर्णले आफ्नै विकल्पका रूपमा ( ँ ) चिह्नको प्रयोग बाहेक अरू विकल्पहरूको साथ लिएको देखिँदैन ।

#### (झ) 'ख' वर्णको विकल्पमा 'ष' वर्ण

आधुनिक नेपालीमा रहेको कण्ठ्य वर्ण लेखनका लागि प्रयोग हुने 'ख' को विकल्पका रूपमा प्राचीन तथा मध्यकालीन अवस्थाको भाषिक सामग्रीमा निम्नअनुसारका वैकल्पिक व्यञ्जन वर्णको लेख्य प्रयोग भएको पाइन्छ ।

तालिका नं. १०: 'ख' वर्णको विकल्पमा 'ष' वर्ण

क्र.सं	स्तरीय लेख्य	विकल्प	सन्दर्भ स्रोत	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	ख	ष	षडगहा (१९५९, वामु खड्का <math>\leq</math> खनाल, २०६८ : १७)	षडगहा	षडगा	खड्का

वर्तमान नेपालीको स्तरीय लेखनमा प्रयोग हुने 'ख' वर्णका सट्टामा 'ष' वर्णको प्रयोग गरेर अभिलेखीय नेपाली भाषामा काम चलाइएको पाइन्छ ।

#### (ञ) 'श', 'ष' एवं 'स' वर्णहरूको लेखनमा त्रुटि

आधुनिक नेपालीमा रहेको लेखनका लागि प्रयोग हुने 'श', 'ष' तथा 'स' को विकल्पमा एकआपसमा सट्टापट्टा गरेर अभिलेखीय नेपालीको प्राचीन तथा मध्यकालीन अवस्थाको भाषिक सामग्रीमा निम्नअनुसारका लेखाइहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

तालिका नं. ११: 'श', 'ष' एवं 'स' वर्णहरूको लेखनमा त्रुटि

क्र.सं	स्तरीय लेख्य	विकल्प	सन्दर्भ स्रोत	प्राचीन	मध्यकाल	आधुनिक
१.	श	<input type="checkbox"/> स	सक्ति(१३२७, अक्षय मल्ल≤“यात्री”, २०३९ : ७३)	सक्ति	-	शक्ति
२.	स	<input type="checkbox"/> श	शेजुआल(१६२२-३२, भान शाही≤योगी, २०१३ : १२३)	-	शेजुआल	सिंजवाल

(नोट : (-) चिह्नले प्रयोग नभएको सङ्केतगर्दछ ।

वर्तमान नेपालीको स्तरीय लेखनमा प्रयोग हुने 'श', 'ष' तथा 'स' वर्णको प्रयोग भए पनि अभिलेखीय नेपालीमा 'ख' वर्णका सट्टामा 'ष' को मात्रै प्रयोग गरेको देखिन्छ । त्यस्तै 'श' को सट्टामा 'स' र 'स' कै सट्टामा 'श' को प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी अभिलेखीय नेपालीमा 'ष' वर्णले 'ख' वर्णको भूमिका निर्वाह गरेको मात्रै देखिन्छ । तर 'श' एवं 'स' को प्रयोग चाहिँ सट्टापट्टाको वैकल्पिक वर्णको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

#### निष्कर्ष

अभिलेखीय नेपालीमा वर्ण विन्यासको प्रयोगलाई अध्ययन गर्दा प्राचीन तथा मध्यकालिक अभिलेखीय भाषिक सामग्रीहरू स्तरीय वर्ण विन्याससम्बन्धी मान्यतामा आधारित भएर लेखिएका भाषिक सामग्री होइन रहेछन् भन्ने पुष्टि हुन्छ । यी केवल कथ्यमा रहेका तत्कालीन भाषिक स्वरूपलाई लिखित रूपमा वक्ताको उच्चारणअनुसार मात्रै अभिलेखहरूमा उतारिएका नमुना हुन् भन्ने पनि देखिन्छ । त्यति मात्रै नभई भाषा लेखाइको अवस्था सुषुप्त भएकाले वर्णहरूको विकल्पका रूपमा चिह्नहरूलाई समेत प्राचीन कालमा प्रयोग गरेर लेख्ने प्रचन रहेको देखिन्छ । यसबाट नेपाली भाषाको प्राचीन कालको लिपि व्यवस्था, व्याकरण, वर्ण तथा त्यसको प्रयोगका बारेमा सहजै प्रारम्भिक चरणको नेपाली भाषाको इतिहासको तथ्य आकलन गर्न सकिन्छ । यस्तै उच्चारणअनुसार लेखिने प्रयास भएकाले अभिलेखका भाषामा लेखकहरूले वर्णहरूको विन्यासमा त्रुटि गरेको देखिन्छ । त्रुटिका आधारमा आवश्यकताअनुसार वैकल्पिक वर्ण तथा चिह्नहरूको प्रयोग गरेको भेटिन्छ । उच्चारणअनुसार अभिलेखको भाषामा स्वर वर्णका स्थानमा व्यञ्जन र व्यञ्जन वर्णका स्थानमा स्वर वर्णको प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यस्तै संयुक्त वर्णका स्थानमा एकल वर्णको

प्रयोग पनि देखिन्छ । स्वर वर्णको प्रयोगका लागि वर्ण चिह्नको अज्ञानताका कारण प्राचीन तथा मध्यकालीन अभिलेखीय नेपाली भाषामा द्विस्वरका रूपमा प्रयोग हुनुपर्ने 'ऐ' र 'औ' जनाउन क्रमशः 'अइ', 'औ' तथा 'अउ' को प्रयोग गरेको देखिन्छ भने 'ए' एकल वर्णका लागि पनि 'ऐ'द्विस्वरको प्रयोग गरेको समेत भेटिन्छ । यसैगरी 'त्र' संयुक्त वर्णका लागि हलन्त लागेका 'त्' तथा 'त्र' विकल्प लेखनको प्रयोग पनि मध्यकालीन समयको भाषिक सामग्रीको लेख्यस्तरमा पाइन्छ । यस्तै 'ज्ञ' को बदला 'ग्य' तथा एकल व्यञ्जन 'रू' को बदला 'रू' को वैकल्पिक सङ्केतको प्रयोग समेत भएको भेटिन्छ । यसबाट अभिलेखीय नेपाली भाषाको स्वरूप स्तरीय व्याकरणको नियममा बाँधिँएर नभई कथ्यमा रहेको उच्चारण व्यवस्थाअनुसार भाषा लेख्ने काम भएको रहेछ भन्ने पनि देखिन्छ । भाषा लेखाइको धारणा बनाउने राजा, रजौटा एवं मुख्तियारहरू, भाषालाई लिपिबद्ध गर्ने पण्डित एवं ज्योतिषीहरू तथा भाषालाई ताम्रपत्र, शिलापत्र, कनकपत्र एवं रजतपत्रमा खोप्ने टमटाहरूका कारण यस्ता बनेका भाषाका लिखित संरचनाहरू तीन तहका मनोविज्ञानमा विभाजित भाषाको वर्णविन्यासको प्रयोग र अभिलेखमा हुने त्रुटिको मात्रात्मक सम्भावनाले उचितकै तीव्रता प्रकट भएको पाइन्छ । तसर्थ अन्त्यमा अभिलेखीय नेपाली भाषाको वर्णविन्यासको प्रयोग शिष्ट व्याकरणको दायरामा रहेर गरिएको नभई कथ्यको स्वरूपलाई नै अभिलेखका लेखकहरूले भाषाको आफ्नो ज्ञान, क्षमता, सामर्थ्य तथा अनुभवका आधारमा कथ्य भाषालाई अभिलेखीय अव्याकरणिक लेख्यमा प्रवेश गराई प्रयोग गरेको स्पष्ट हुन्छ । त्यसैले पुराना अभिलेखीय सामग्रीहरूमा वर्ण एवं चिह्नका विकल्पहरूको प्रयोग पर्याप्त मात्रामा भएको पाइन्छ ।

### सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, सूर्यमणि (२०४३). **पश्चिम नेपालको ऐतिहासिक अन्वेषण**, काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अध्ययन सस्थान, त्रिवि । (ई.१९८६). "खशराज्य जुम्ला, बभ्राड र कुमाउँका केही अभिलेखहरू" **कन्ट्रिब्युशन टु नेप्लीज् स्टडिज्**, १३.२ : पृ.२०५-२१३ । (ई.१९९७). **खश अधिराज्य**, नयाँदिल्ली : निराला प्रकाशन ॥
- खनाल, मोहनप्रसाद (२०३०). **मध्यकालीन अभिलेख**, काठमाडौं : स्वयम् । (२०६८). **नेपाली भाषाको हजार वर्ष**, काठमाडौं : राइनो पब्लिकेशन प्रा.लि ।
- चटौत, आरडि प्रभास र (२०७०). **बेलाको बोली बखतको इतिहास**, काठमाडौं : नई प्रकाशन ।

- चालिसे, विदुर (२०७१)। **अभिलेखीय नेपाली क्रिया**, काठमाडौं : युनिक एजुकेशनल पब्लिशर्स प्रा.लि. ।
- तिवारी, रामजी र अन्य (२०२१)। **ऐतिहासिक पत्रसंग्रह**, दोस्रो भाग, काठमाडौं ।
- थापा, रमेशजङ्ग (सं.) (२०३१-३४)। “ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ” **प्राचीन नेपाल**, ३०-३९ : १२३-१३८ ।
- पन्त, देवकान्त (२०३२)। **डोटेली लोक साहित्य**, काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, त्रि.वि. ।
- पाण्डेय, वासुदेव (२०६५)। “डोटी क्षेत्रका ताम्रपत्रको संकलन र अध्ययन” **लोकायन**, १: १, ९०-१८८ ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०४३)। **पाँचसय वर्ष**, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, रोहिणीप्रसाद (२०३३)। **बृहद् नेपाली व्याकरण**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- ‘यात्री’, पूर्णप्रकाश नेपाल (२०३४)। **सेतीका तारा**, विराटनगर : हिमाली सौगात प्रकाशन ।
- ..... (२०३९)। **राजा गगनराजको यात्रा**, काठमाडौं : नेपाल रिसर्च एशोसिएटस्
- ..... (२०३९)। “नेपालीका पाँच अभिलेख” **वाणीसाधना**, १. १ : पृ. ६७-८६ ।
- योगी, नरहरिनाथ (२०१३)। **इतिहास प्रकाश**, अङ्क-२, भाग-१, मृगस्थली : इतिहास प्रकाशक संघ ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६२)। **शब्दरचना र वर्णविन्यास**, काठमाडौं: नवीन प्रकाशन ।
- सुवेदी, राजाराम (ई.१९७९-८०)। “अप्रकाशित केही अभिलेखहरू” **कन्ट्रिब्यूशन टु नेप्लीज स्टडिज**, ७-१ र २ : पृ. ९९ ।

CONTACT

**Kapan Multiple Campus**

Budhanilkantha-10, Kathmandu, Nepal



**[kapancampus.edu.np](http://kapancampus.edu.np)**



**[kapancampus@gmail.com](mailto:kapancampus@gmail.com)**



**01-4823580, 4820691, 9851173580**